

Размежаванне катэгарыяльна- прэдыкатыўных амонімаў эліптычных канструкцый

N. Chayka

The delimitation of category-predicate homonyms of elliptical constructions

Статья посвящена исследованию одной из актуальных проблем синтаксиса -- проблеме разграничения омонимических форм эллиптических конструкций. Рассматриваются наиболее распространённые виды синтаксических омонимов, которые могут образовывать эллиптические предложения. В статье исследуются аналитические показатели, при помощи которых разграничивается значение конструкций, а так же семантические функции компонентов предложений.

The article is devoted to the examination of one of actual syntax problems – the problem of delimitation of homonymic forms of elliptical constructions. The most widespread types of syntactical homonyms that can form elliptical sentences are examined. Analytical indicators with the help of which the meaning of the construction is distinguished and also semantic functions of the sentence components are studied.

Пытанне пра размежаванне аманімічных форм эліптычных канструкцый надзвычай важнае і актуальнае ў сучасным сінтаксісе. Гэта абумоўлена тым фактарам, што заканамернасці функцыянавання эліптычных канструкцый цесна звязаны з праблемай рэалізацыі імі семантыкі і, як вынік, ліквідацыі неадназначнасці, якая ўласціва практычна ўсім канструкцыям з эліпсісам дзеяслова. Перадача пэўнага паведамлення з'яўляецца асноўнай умовай функцыянавання эліптычных канструкцый у мове. Эліптычныя сказы выступаюць як адзінкі, што складаюць апазіцыю поўным, аднак пры гэтым рэалізуюць канкрэтную семантыку і сінтаксічныя катэгорыі мадальнасці і тэмпаральнасці. Аднак асаблівасці структурнай арганізацыі сінтаксічнай адзінкі (эліптычнай) спрыяюць супадзенню ў аманімічнай форме розных паводле структуры і семантыкі сказаў. Скаладанасць з'явы сінтаксічнай аманіміі абумоўлена і тым фактарам, што яна можа суправаджацца пэўнымі трансфармацыямі або сказ можа набываць імпліцытную семантыку. У такім выпадку сінтаксічныя амонімы набываюць камбінаваны характар, і семантыка іх вызначаецца на аснове валентнасці актантаў і логіка - семантычных адносін паміж кампанентамі адначасова. Аманімічны рад, што ўключае канструкцыі з трансфармацыямі, характарызуецца толькі знешнім падабенствам з эліптычным сказам, пры гэтым могуць назірацца істотныя структурныя адрозненні: часам супадаюць у аманімічнай форме эліптычны і поўныя сказы, напрыклад: *Наш род - не з*

гэтага кутка, не з Нарачы. Мы пераехалі з Віцебшчыны (Звязда) і -3 чыйго ж вы роду, не прыгляну? - Наш род - не з гэтага кутка (Н. Гілевіч). Відавочна, што ў першым сказе апушчаны дзеяслоў са значэннем *прыехаць*, другі сказ з'яўляецца поўным з іменным трансфармаваным прэдыкатам *не з гэтага кутка - не тутэйшы*. Падобныя канструкцыі часта памылкова адносяць да эліптычных на падставе канструкцыйнага падабенства. Акрамя таго, падобныя канструкцыі часта набываюць спецыфічна беларускае семантычнае нападзенне. Напрыклад саз тыпу *Мы – да бульбы* можа ўказваць на кірунак перамяшчэння або на працу на названым аб'екце: – *Куды вы? – запытала маладзіца з дзіцём на рках. – Мы – да той бульбы. На дальнім полі. Адмераем дзялянку і назад, – адказалі дзяўчаты ўжо на хаду (А. Астрэйка) або Пракоп, дзе Васіліна? – запытаў брыгадзір, спыніўшыся ля хаты. – Яна – да бульбы. Прыдзе ўвечары, – адказаў той непрыветна (П. Галавач).* Як бачна, патрабуюць вывучэння сродкі рэалізацыі семантыкі ў аманімічных формах эліптычных канструкцый. Таксама неабходна прааналізаваць, якімі моўнымі фактарамі абумоўлена супадзенне розных сінтаксічных канструкцый у аманімічных формах – сістэмнымі ці выпадковымі. Падобныя канструкцыі (аманімічныя формы эліптычных канструкцый) практычна не вывучаліся ў мовазнаўстве, а таму і патрабуюць дэталёвага даследавання.

Сказанае вышэй і абумоўлівае мэту даследавання – выявіць заканамернасці ўзнікнення, функцыянавання і размежавання катэгарыяльна - прэдыкатыўных амонімаў эліптычных сказаў. Да таго ж неабходна вызначыць, на якіх узроўнях арганізацыі сінтаксічнай сістэмы адбываецца размежаванне аманімічных форм эліптычных канструкцый. *Аб'ектам* даследавання выступаюць заканамернасці функцыянавання аманімічных форм эліптычных канструкцый, *прадметам* даследавання – сродкі і спосабы размежавання семантыкі катэгарыяльна – прэдыкатыўных амонімаў эліптычных канструкцый у беларускай мове.

Агульныя метадалагічныя прынцыпы абумоўліваюць выбар метадаў даследавання. Асноўным метадам даследавання выступае *апісальны*, які дазваляе выявіць найбольш істотныя ўласцівасці аб'екта, сінтэзаваць падобныя і паўтаральныя з'явы ў адну катэгорыю, даць адпаведную інтэрпрытацыю моўнай з'явы і размеркаваць сукупнасць моўных фактаў адносна адзін другога на аснове пэўных прыкмет (класіфікаваць паказчыкі семантыкі эліптычных канструкцый на аснове прыналежнасці да таго ці іншага сінтаксічнага ўзроўню). У якасці дапаможных пры даследаванні выкарыстоўваліся элементы іншых метадаў. *Канструктыўныя* метады і прыёмы ўжываліся для найбольш поўнага выяўлення дынамічных законаў пабудовы мадыфікацый сінтаксічных канструкцый (эліпсіс) і для вызначэння форм і ўмоў рэалізацыі універсальных заканамернасцей (сінтаксічная аманімія) у беларускай мове (рознаўзроўневыя паказчыкі семантыкі ў эліптычных канструкцыях). Элементы *кампанентнага* аналізу выкарыстоўваліся для вызначэння функцыянальнага дыяпазону актантаў і сірканстантаў у парадыгме аманімічных форм, што адкрывае перспектывы для вывучэння заканамернасцяў функцыянавання эліптычных канструкцый.

Пытанне пра функцыянаванне аманімічных форм эліптычных канструкцыях вывучалася пераважна ў межах *функцыянальнай сінтаксічнай школы*. Неабходна адзначыць, што са станаўленнем названай школы пачаўся якасна новы этап у развіцці сінтаксічнай навукі. Аб'ектам вывучэння большасці даследчыкаў [А.П. Скавароднікава 1978, А.А. Чувакіна 1975, W. Müller 1990, M. McShane 2000, Б.І. Фаміных 1965, J. Jaworski 2007 і інш.] былі функцыі сінтаксічных адзінак, заканамернасці іх функцыянавання, моўныя адзінкі розных узроўняў, аб'яднаныя адзінствам семантычнай функцыі, у адрозненне ад папярэдніх школ, дзе сказ разглядаўся як лагічнае сужэнне ці псіхалагічнае ўяўленне або аналізавалася толькі структура сказа. Адкрыліся новыя перспектывы для шматаспектнага фундаментальнага даследавання найбольш складаных сінтаксічных з'яў, да якіх адносіцца *эліпсіс, збыткоўнасць, рэдукцыя, трансфармацыя, імплікацыя, эксплікацыя* і інш. Асноўным метадалагічным прыёмам функцыянальнага сінтаксісу з'яўляецца апісанне сінтаксічных з'яў ад іх функцыі да сродкаў, пры гэтым выразна акрэсліваецца кірунак на раскрыццё заканамернасцей узаемадзеяння сінтаксічных адзінак, лексічных і кантэкстуальных сродкаў пры функцыянаванні моўных адзінак.

Асноўныя метадалагічныя прыярытэты J. Jaworski, Б.І. Фаміных, M. McShane з'явіліся базай для далейшай распрацоўкі гэтай праблемы іншымі даследчыкамі [Т.І. Малінінай 1986, С.Е. Нікіцінай 1966, M. Dicken 2000, P. Elbourne 2005, L. Frazier 2007, R. Gergel 2009, О.А. Шпак 2000]. Даследчыкі сцвярджаюць, што эліпсіс дзеяслова ў сказе з'яўляецца апраўданым, калі гэта абумоўлена камунікатыўнымі мэтамі ці стылістычнымі функцыямі. О.А. Шпак лічыць, што “ наяўнасць нетыповых сродкаў размежавання аманімічных форм эліптычных канструкцый абумоўлена не трансфармацыямі або структурнымі характарыстыкамі, а функцыянальнай накіраванасцю сказа” [О.А. Шпак 2000, с. 42].

Аспект функцыянальнай варыятыўнасці закранаюць у сваіх працах і іншыя даследчыкі [Т.У. Шмялёва 1992, Д.Р. Фатхулава 2008, Г.А. Хабургаеў 1962, L. Bednarczuk 2002, K. Carlson 2002]. На першы план выносіцца пытанне функцыянальнага вар'іравання рэалізацыі семантыкі ў сінтаксічных адзінках. Даследчыкі робяць акцэнт на розных аспектах праблемы рэалізацыі і размежавання семантыкі ў сінтаксічных канструкцыях, у прыватнасці на праблеме ўзаемаабумоўленасці функцый і формы прэдыкатыўных адзінак [L. Jose 2001, J. Ginzburg 2004, Е.И.Шендельс 1976, Т.В. Шмялёва 1992]. Даследчыкі адносяць поўны і адпаведны эліптычны сказ да сінанімічных і ўзаемазамяняемых канструкцый як у семантычным плане, так і ў плане рэалізацыі граматычных катэгорый: “Магчымасць замены сінтаксічна падобных канструкцый залежыць ад колькасці існуючых агульных прыкмет паміж канструкцыямі, што супастаўляюцца. Чым больш падобных прыкмет, тым лягчэй даказаць сінанімічнасць іх семантыкі і спосабаў і сродкаў выражэння мадальнасці і тэмпаральнасці” [L. Jose 2001, с.215]. Функцыянальная матывацыя ў камунікатыўным плане абумоўлівае ўсе фармальныя і функцыянальныя змены сінтаксічнага парадку [J. Ginzburg

2004]. Відавочна, што тут мае месца аналіз моўных з'яў па іерархіі ад функцыі да формы, і аўтары апраўдваюць рэалізацыю семантыкі недзеяслоўным спосабам і лічаць падобныя сінтаксічныя аперацыі функцыянальна неабходнымі ў мадыфікацыях сінтаксічных адзінак (у эліптычных у прыватнасці). Гэтым самым даследчыкі адкрываюць шырокія перспектывы для вывучэння функцыянальнага дыяпазону аманімічных форм эліптычных канструкцый. Канцэптуальная аснова названага даследавання - прыярытэт функцыі над формай. Пры размежаванні семантыкі аманімічных форм эліптычных канструкцый неабходна ўлічваць сродкі ўсіх моўных узроўняў, а самі сказы кваліфікаваць як функцыянальна дастатковыя. Функцыянальная дастатковасць падразумявае наяўнасць паказчыка семантыкі, які можа адносіцца да самых розных узроўняў арганізацыі сінтаксічнай сістэмы і выходзіць за межы сказа. Назіранні паказваюць, што сказы з эліпсісам дзеяслоўнага выказніка пры ўсёй іх, здавалася б, самастойнасці залежаць ад кантэксту. Названая залежнасць закранае не толькі семантычны, але і часова-мадальны план сказа.

Антрапацэнтрычныя асновы тэорыі эліпсіса прадугледжваюць і адпаведную трактоўку названай з'явы поўнага [А. І. Шэндельс 1976, К. Carlson 2002, S.Chung 1995, A. Corr 2008, S. Dentler 1990, J. Harma 1986, U. Juzwa 2005, A. Kehler 1997, W. Lechner 2004]. "Структура сказа, насуперак вербацэнтрычным канцэпцыям, вызначаецца не толькі прэдыкатам, і тым больш не дзеясловам з яго граматычнымі катэгорыямі, а ўзаемадзеянню кампанентаў, што надае сказу прэдыкатыўны характар" [J. Merchant 2004, с. 672]. Відавочна, што даследчык указвае на вядучую ролю прэдыкатыўных і залежных аб'ектна - суб'ектных кампанентаў у камунікатыўнай арганізацыі сказа і пры размежаванні аманімічных форм, а мадэлі простага сказа характарызуе па наступных прыкметах – па адлюстраванні рэчаіснасці, граматычнай упарадкаванасці і экспрэсіўнай маркіраванасці.

Пытанне пра сінтаксічную аманімію закранаў у сваіх працах Б.Ю. Норман. Сінтаксічная аманімія ў славянскіх мовах магчымая, бо некаторыя канструкцыйныя кампаненты (назоўнік у форме творнага склону) "у безасабовых сказах можа выконваць адначасова функцыі семантычнага суб'екта, інструмента і прычыны дзеяння"[Б. Ю. Норман 1988, с. 17]. Сказанае вышэй у большай ступені адносіцца да эліптычных канструкцый: нейтралізацыя прэдыката ў іх стварае найбольш спрыяльныя ўмовы для ўтварэння аманімічных форм эліптычных канструкцый. Адзін кампанент у залежнасці ад сінтаксічных умоў можа выконваць розныя семантычныя і сінтаксічныя функцыі, рэалізацыя якіх залежыць ад паказчыка семантыкі эліптычнага сказа. Гэта дае магчымасць на базе тыповых сінтаксічных канструкцый утварацца аманімічным сінтаксічным формам са спецыфічна беларускім семантычным нападуненнем. Б.Ю. Норман лічыць універсальнай глыбінную структуру сказа, да спецыфічных рыс адносіць паверхневую структуру сказа, паколькі семантыка - сінтаксічная пазіцыя можа набываць ў розных славянскіх мовах нетыповае лексічнае нападуненне. Падобная сітуацыя можа ўзнікаць у выніку "лексічнага пераносу слова, што можа і не

выходзіць за межы сінтаксічнага дэрывацыйнага працэсу"[Норман 1994, с. 155]. Грунтоўны і ўсебаковы аналіз сінтаксічных амонімаў назіраецца ў працах А.Я. Міхневіча. "Канструкцыйная аманімія, - лічыць даследчык, - гэта тоеснасць у плане выражэння і дыферэнцыяцыя ў плане зместу дзвюх (або болей) адзінак любога ўзроўню моўнай сінтактыкі" [А.Я. Міхневіч 2006, с. 57]. Арнольд Яфімавіч вылучае асноўныя тыпы сінтаксічных амонімаў беларускай мовы, якія ахопліваюць усе віды поўных сінтаксічных канструкцый. Аднак, неабходна адзначыць, што эліптычныя канструкцыі, дзякуючы спецыфічнай сінтаксічнай будове, здольны ўтвараць значна большую колькасць аманімічных форм, уключаючы канструкцыі са спецыфічна беларускім семантычным нападэннем.

Відавочна, што пытанне пра аманімічныя формы эліптычных канструкцый патрабуе дэталёвага вывучэння. Нязначная колькасць прац па названай праблеме не дазваляе даць адпаведную кваліфікацыю аманімічным формам эліптычных канструкцый. Патрабуюць вывучэння шматлікія аспекты сінтаксічнай аманіміі эліптычных канструкцый: якімі фактарамі абумоўлена аманімія эліптычных канструкцый, на якіх узроўнях арганізацыі сінтаксічнага адзінкі яна ўзнікае, пры дапамозе якіх сінтаксічных сродкаў ліквідуецца семантычная неадназначнасць эліптычнай канструкцыі, а таксіма патрабуюць даследавання тыпы сінтаксічных амонімаў, што ўтвараюць эліптычныя сказы.

Шматфункцыянальны характар канструкцый з эліпсісам дзеяслова ў парадэгме аманімічных форм абумоўлены шырокім функцыянальным дыяпазам залежных кампанентаў. У эліптычным сказе тыпу *Мы - адпачыць* інфінітыў з'яўляецца шматфункцыянальным, і таму сам сказ мае неадназначны характар і можа ўтвараць парадэгму аманімічных форм пры наяўнасці адпаведнага паказчыка семантыкі. Напрыклад:

Перадпазіцыйны паказчык	Эліптычная канструкцыя	Постпазіцыйны паказчык	Функцыя залежнага кампанента
1. Усе спыніліся з пэўнай мэтай. Дзяўчаты – прыгатаваць абед.	Мы – адпачыць (Звязда)	_____	Сіркванстант са значэннем мэты
2. Алена з Надзяй хацелі прыбраць у хаце.	Мы – адпачыць (П.Пестрак)	_____	Прэдыкат
3. – Куды сабраліся? – запытаў Мікола ў сяброў.	– Мы – адпачыць, – адказаў адзін з іх. – У хату (П.Галавач)	_____	Лакатыў
4. – Вы надоўга? – запытаў Сяргей у сяцёр.	– Мы – адпачыць (А.Бачыла)	_____	Тэмпаратыў

Паказчыкі ў гэтых сказах маюць разна тыпны характар. У першым і другім сказе эліпсіс кантэкстуальны, і паказчык размешчаны ў папярэднім сказе – дзеясловы *спыніцца* і *хацець*. Адрозніваюцца сказы не толькі семантыкай, але і функцыяй кампанента *адпачыць*: у першым выпадку гэта сірканстант, у другім – прэдыкат. Трэці і чацвёрты сказы маюць больш складаны паказчыкі. У трэцім сказе семантыка рэалізуецца на аснове ўзаемадзеяння значэння кампанентаў *куды* і *адпачыць*. Дамінуючым тут выступае кампанент з лакатыўным значэннем *куды* і таму сірканстант *адпачыць* набывае лакатыўнае значэнне. Аналагічная сітуацыя назіраецца і ў чацвёртым сказе. Кампанент *адпачыць* на аснове ўзаемадзеяння з кампанентам *надоўга* набывае тэмпаральнае значэнне. Пры гэтым эліптычныя сказы маюць імпліцытны характар: рэалізацыя іх семантыкі адбываецца адначасова пры дапамозе паказчыка значэння і на аснове логіка – семантычных адносін паміж кампанентамі. Рознаўзроўневыя сродкі выразна адрозніваюць семантыку сінтаксічных амонімаў эліптычных сказаў.

Аналагічную структуру маюць аманімічныя канструкцыі тыпу *Я – пасадзіць дрэўцы*. Адрозніваюцца яны тым, што ў адной з аманімічных форм кампанент *пасадзіць* набывае функцыю атрыбутыўнага азначэння.

Перадпазіцыйны паказчык	Эліптычная канструкцыя	Постпазіцыйны паказчык	Функцыя залежнага кампанента
1. Бацька выйшаў падыхаць свежым паветрам.	– Я – пасадзіць дрэўцы (Ч.Рывоная змена)	_____	Сірканстант мэты
2. Алена з Надзям хацелі пасеяць жыта.	Я – пасадзіць дрэўцы (А.Бачыла)	_____	Прэдыкат
3. – Ты надоўга?	– Я – толькі пасадзіць дрэўцы (У.Шахавец)	_____	Сірканстант са значэннем часу
4. – Ты куды?	– Я – пасадзіць дрэўцы (Б.Мікуліч)	_____	Сірканстант з лакатыўным значэннем
5. Сымон меў жаданне адпачыць.	Я ж – пасадзіць дрэўцы (В.Хомчанка)	_____	Атрыбутыўнае азначэнне

Першы, другі і пяты сказы ў якасці паказчыкаў маюць адзінкі кантэкстуальнага ўзроўню – эліпсаваны выказнік быў названы ў папярэднім сказе. На гэтай аснове і рэалізуецца семантыка эліптычных сказаў. Трэці і чацвёрты сказы набываюць імпліцытную семантыку, якая ўплывае на выбар лексем на месца незамешчанай сінтаксічнай пазіцыі. У сказах з імпліцытнай семантыкай назіраецца логіка – семантычнае ўзаемадзеянне кампанентаў. У прыведзеных выпадках узаемадзеяннічаюць паміж сабой кампаненты *куды* – *пасадзіць* і *надоўга* – *толькі пасадзіць*, дзе дамінантнымі з’яўляюцца *куды* і *надоўга*, таму кампанент *пасадзіць* і набывае функцыю

лакатыва і тэмпаратыва. Сказы з імпліцытнай семантыкай уносяць разнастайнасць у структурныя тыпы амонімаў і дазваляюць функцыянаваць цэламу раду форм, якія структурна супадаюць. У пятым сказе кампанент *пасадзіць* з'яўляецца азначэннем і таму не мае адпаведніка ў семантычнай структуры сказа.

Сінтаксічныя амонімы такога тыпу маюць структурна-семантычны адметнасці, што заключаюцца ў колькасна-якасным адрозненні кампанентаў розных узроўняў. Фармальна-граматычная схема складаецца з трох кампанентаў, якія выражаюць катэгарыяльна-граматычныя асаблівасці слоў. На наступным узроўні – структурна-семантычным – колькасна-якасны склад істотна змяняецца. Колькасць кампанентаў у першым сказе супадае з фармальна-граматычнай схемай, і функцыі іх маюць тыповы характар. Другі сказ мае таксама тры кампаненты, але адзін з іх прэдыкатыўны (частка выказніка). Паколькі прэдыкатыўны кампанент з'яўляецца ядзерным, то факультатыўных застаецца два: *агэнс* і *аб'ект*. Такім чынам, у гэтым сказе на структурна-семантычным узроўні назіраюцца значныя колькасна-якасныя змены. Адметнымі з'яўляюцца трэці і чацвёртыя сказы. У іх колькасць кампанентаў памяншаецца за кошт сінтаксічных асаблівасцей спалучэння *пасадзіць дрэўцы*. У тым выпадку, калі падобнае словазлучэнне набывае імпліцытную семантыку, яно становіцца сінтаксічна непадзельным і выконвае адну сінтаксічную функцыю – сінканстанта. Адрозніваецца паводле складу кампанентаў і пяты сказ: у ім спалучэнне *пасадзіць дрэўцы* не мае адпаведніка ў структурна-семантычнай мадэлі, і яго пазіцыя не занятая. Таму пяты сказ на ўзроўні структурна-семантычнай мадэлі мае адзін кампанент – агэнс. На ўзроўні сказа колькасна-якасны склад у цэлым адпавядае фармальна-граматычнай схеме. Выключэнне складаюць кампаненты, што маюць імпліцытную семантыку: яны становяцца цэласнымі сінтаксічнымі адзінкамі і не падзяляюцца на асобныя сінтаксемы.

Намі выяўлены выпадкі сінтаксічнай аманіміі, дзе адна з форм мае *спецыфічна беларускае семантычнае нападўненне*. Такія амонімы таксама маюць камбінаваны характар і ўключаюць або трансфармацыю, або імпліцытную семантыку, або дзве з'явы адначасова. Спецыфічнасць семантычнага нападўнення заключаецца ў тым, што эліптычная канструкцыя з лакатывам тыпу *мы – да бульбы* абазначае не кірунак руху, а працу на гэтым аб'екце. Такім чынам канструкцыя тыпу *мы – да бульбы* абазначае: *мы будзем выбіраць бульбу* або *мы будзем садзіць бульбу* і інш. Пры гэтым выказванне мае складаны характар: акрамя эліпсіса і імпліцытнай семантыкі, яно набывае спецыфічнае семантычнае нападўненне, зразумелае толькі носьбітам мовы. Падобная з'ява назіраецца толькі ў беларускай мове. У рускай і ўкраінскай мовах канструкцыя мае тыповае семантычнае нападўненне – абазначае кірунак руху. Такія з'явы складаюць структурна-семантычную адметнасць беларускай мовы.

Калі такая канструкцыя ўжываецца ў парадigmatе аманімічных форм, то паказчык мае сінкрэтычны характар, а сам кампанент выступае ў якасці сінканстанта з мэтавым значэннем. Падобныя кампаненты часам

кваліфікуюць як другасныя прэдыкаты, бо менавіта яны рэалізуюць прэдыкатыўныя адносіны ў сказе [W. Lechner 2004].

Перадпазіцыйны паказчык	Эліптычная канструкцыя	Постпазіцыйны паказчык	Функцыя залежнага кампанета
1. – Дачка дома? – запытаў старшыня ў кабеты.	– Яна – да буракоў.	Будзе вечарам, – адказала тая, не разгінаючыся (П. Галавач)	Другасны прэдыкат
2. – Вы пойдзеце капаць бульбу.	А вы – да буракоў, –	кінуў ён малодшым дзяўчатам, відаць, яшчэ школьніцам (А.Шынглер)	Другасны прэдыкат
3. Мы дададзім жыта да бульбы.	А вы – да буракоў.	Калі дны ў вас урадзілі. Будзе чым пракрміць цялят да вясны (Звязда)	Аб’ект
4. – Вы далёка, дзяўчаты, – запытала маладзіца з дзіцём на руках.	– Мы – да тых буракоў.	Там брыгадзір чакае, – адказала адна з іх, паказаўшы на далёкае поле каля лесу (А.Бачыла)	Лакатыў
5. – Вы надоўга, – строга запытаў бацька ў дачок.	– Мы – толькі да буракоў.	І адразу назад. Там нямнога засталася, – адказала старэйшая (І. Навуменка)	Сірканстант са значэннем часу

Першы сказ парадэгмы амонімаў мае спецыфічнае напаўненне: сінтаксема *да буракоў* набывае значэнне *палоць буракі* і ўказвае на мяжу дзеяння. Для адрознення семантыкі падобных сказаў таксама неабходны паказчык. У дадзеным выпадку гэта выказванне *Будзе вечарам*. Паказчык указвае, што сінтаксема *ба буракоў* мае не лакатыўнае значэнне, а працэсуальнае.

У другім сказе ў якасці паказчыка выкарыстоўваецца таксама сказ *Вы пойдзеце капаць бульбу*. Паколькі паказчык мае форму загаднага ладу, то ў эліптычным сказе сінтаксема *да буракоў* пераходзіць у разрад другаснага прэдыката. Трэці эліптычны сказ таксама з’яўляецца кантэкстуальным, таму семантыка сказа і функцыя кампанента *да буракоў* (аб’ект) з’яўляецца

выразнай. Падобную структуру мае чацвёрты сказ: паказчык семантыкі *Вы далёка ўказвае на лакатыўнае значэнне сінтаксемы да буракоў*.

Адметны характар набывае пяты сказ. Паказчыкамі тут з'яўляюцца канструкцыі *Вы надоўга*, што ўказвае на часовае значэнне кампанента *да буракоў* і *Там нямнога засталося*, якая рэалізуе працэсуальнае значэнне. Такім чынам, семантычнае напаўненне сказа *Мы – толькі да буракоў* будзе наступнае: *Мы толькі закончым праполку буракоў*. Падобныя эліптычныя канструкцыі маюць сінкрэтычны характар: *да буракоў←палоць буракі* – гэта спецыфічна беларускае напаўненне канструкцыі, а таксама суадносіны – *Надоўга? – Толькі – да буракоў (толькі закончыць праполку)* маюць логіка-граматычны характар, і таму сам эліптычны сказ характарызуецца імпліцытнасцю.

У дадзеным выпадку колькасць кампанентаў на ўсіх узроўнях супадае. Гэта абумоўлена тым, што факультатыўны кампанент *да буракоў* заўсёды мае структурна-семантычнае напаўненне, і прычым толькі адно.

Сустрэкаюцца эліптычныя канструкцыі са спецыфічна беларускім напаўненнем, у якіх факультатыўны кампанент выражаны назоўнікам ў форме творнага склону.

Перадпазіцыйны паказчык	Эліптычная канструкцыя	Постпазіцыйны паказчык	Функцыя залежнага кампанента
1. _____	Сцяпан за плугам	Цэлы дзень. Ён стаміўся і спіць (А.Бачыла)	Другасны прэдыкат
2. _____	Цапляна за плугам.	У пуні (С.Баранавых)	Лакатыў
3. _____	Ты – услед за плугам.	І кладзі бульбу ў баразну, – вучыла маці малога Сцяпана (У.Шахавец)	Сірканстант са значэннем спосабу дзеяння
4. – Як будзеш сабе на хлеб зарабляць? – запытаў бацька сына.	– Я – за плугам, –	адказаў той (А.Русак)	Другасны прэдыкат
5. – Што ты так цяжка ходзіш, Сямён, – запытаў сусед – стары Макар - і дадаў:	– Ты – як за плугам (Б.Мікуліч)	—	Параўнанне

Першы эліптычны сказ *Сцяпан – за плугам* мае наступнае семантычнае напаўненне: *Сцяпан увесь дзень заворваў поле*. На гэта ўказваюць паказчыкі – парцэляваная канструкцыя *Цэлы дзень* і сказ *Ён стаміўся і спіць*. Тут назіраецца і імпліцытная семантыка: узаемадзейнічаюць канструкцыі *Ён стаміўся і спіць*, а *значыць працаваў*. На працягласць працы ўказвае парцэлят

Цэлы дзень. У другім эліптычным сказе *Цапільна – у пуні* паказчык унутрысінтагматычны ў *пуні*, ён указвае на лакалізацыю аб'екта і таму выразна адрознівае названы сказ ад парцэлята. У трэцім сказе паказчыкам з'яўляецца парцэляваная канструкцыя *І кладзі бульбу ў баразну*, што ўказвае на семантыку апушчанага дзеяслова *ісці*. У чацвёртым сказе эліптычны сказ *Я – за плугам*, акрамя спецыфічнага напаўнення, абазначае спосаб дзеяння. На гэта ўказвае паказчык *Як ты будзеш сабе на хлеб зарабляць?*

Адметнай з'яўляецца пятая эліптычная канструкцыя. Тут кампанент *за плугам* выконвае функцыю параўнання. На гэта ўказвае кантэкст: дзеяслоў *ходзіць*, які спалучаецца з фонавым сказам і адрознівае семантыку аманімічнага сказа ад астатніх.

Відавочна, што ў дадзеным выпадку назіраюцца значныя змены якасна-колькаснага складу кампанентаў аманімічных сказаў. Асабліва гэта датычыць канструкцый, дзе кампанент *за плугам* набывае прэдыкатыўны характар. Сіркканстант *за плугам* пераходзіць з разраду факультатывных у ядзерныя. У другім і трэцім сказе кампанент *за плугам* з'яўляецца сіркканстантам з указаннем на месца, вынік і спосаб дзеяння. Чацвёрты сказ адрозніваецца тым, што сінтаксема *за плугам* набывае таксама імпліцытную семантыку. Паказчыкі ў гэтых канструкцыях маюць розны характар, аднак усе яны выразна адрозніваюць семантыку эліптычных сказаў.

Часам сустракаюцца выпадкі, калі ў адной з аманімічных форм ужываецца кампанент тыпу *да каровы, да каня*. Семантычнае напаўненне яго аналагічнае папярэднім: *даіць карову, карміць карову (каня)* і інш. Адрозніваюцца падобныя канструкцыі ад папярэдніх семантычным напаўненнем і невялікай колькасцю сінтаксічных амонімаў у парадызме.

Перадпазіцыйны паказчык	Эліптычная канструкцыя	Постпазіцыйны паказчык	Функцыя залежнага кампанента
1. – Ваша гаспадыня у хаце? – запытаў брыгадзёр мужчыну, што корпаўся каля хаты.	– Ды не. Яна – да каровы.	Подоіць і прыйдзе, – адказаў той, не глядзячы на яго (С.Баранавых)	Другасны прэдыкат
2. _____	Ветурач – да хворай каровы.	Пасля агляду ён нешта пакінуў гаспадыні і пайшоў на ферму (Браслаўская звязда)	Аб'ект

Названыя аманімічныя сказы аналагічныя папярэднім. Эліптычны сказ *Яна – да каровы* мае наступнае семантычнае напаўненне: *Яна (гаспадыня) доіць карову*. Сказ змяшчае элементы імпліцытнай семантыкі і спецыфічнае семантычнае напаўненне адначасова. Сінтаксема *да каровы* выконвае

функцыю прэдыката. Другі сказ адрозніваецца як семантыкай (прыйсці), так і функцыяй сінтаксемы (аб'ект).

Паказчыкам значэння ў першым сказе выступае кантэкст і логіка-семантычныя адносіны паміж сінтаксемай *у хаце – да каровы*. У другім сказе паказчыкам з'яўляецца поўная сінтаксічная адзінка, што знаходзіцца ў постпазіцыі адносна эліптычнага сказа.

Астатнія выяўленыя намі аманімічныя рады з эліптычнымі сказамі тыпу *Мы – да бульбы, Мы – да сена, Мы – да льну* маюць аналагічную структуру. Падобныя сказы з адпаведным семантычным напаўненнем складаюць *функцыянальную адметнасць сінтаксічнай сістэмы беларускай мовы*.

Сярод камбінаваных амонімаў эліптычных канструкцый значнае месца займаюць канструкцыі з сінтаксемай тыпу *за гаспадыню, за правадніка*. У падобных канструкцыях назіраюцца, акрамя эліпсіса, з'явы трансфармацыі.

Перадпазіцыйны паказчык	Эліптычная канструкцыя	Постпазіцыйны паказчык	Функцыя залежнага кампанента
1. Сцяпанавы хлопцы ўвесь час хацелі атрымаць добрую адукацыю. Антось хацеў вывучыцца за настаўніка.	Мікола – за правадніка (Т.Хадкевіч)	_____	Прэдыкат
2. Дзяўчаты хутка павырасталі і мелі свае сем'і. Аксіння выйшла замуж за лесніка.	Таццяна – за правадніка (С.Баранавых)	_____	Аб'ект
3. Карнікі прыехалі вельмі хутка, і Сцяпан падумаў: што будзе з падпольшчыкамі? Мы баяліся за сувязнога.	Васіль – за правадніка.	Куды яго адвезлі. Што з ім сталася? (Звязда)	Аб'ект

Першы эліптычны сказ *Мікола – за правадніка* мае наступнае семантычнае напаўненне: *Мікола стаў правадніком*, што з'яўляецца спецыфічнай беларускай формай функцыянавання эліптычных сказаў на базе тыповай канструкцыі. У астатніх канструкцыях кампанент *за правадніка* выконвае іншыя семантычныя функцыі – аб'екта. Эліпсіс ва ўсіх прыведзеных сказах кантэкстуальны. Паказчыкамі з'яўляюцца поўныя канструкцыі, што размешчаны ў перадпазіцыі да аманімічных сказаў, яны выразна адрозніваюць значэнне сказаў.

Як бачна, такія парадэгмы аманімічных сказаў не адрозніваюцца разнастайнасцю семантычных функцый факультатыўных кампанентаў.

Сярод канструкцыйна-катэгарыяльных амонімаў зрэдку сустракаюцца такія сказы, дзе абодва факультатыўныя кампаненты з'яўляюцца нулявымі:

Перадпазіцыйны паказчык	Эліптычная канструкцыя	Постпазіцыйны паказчык	Функцыя залежнага кампанента
1. Бацька напальвае хату надта горача.	Ты ж – не вельмі (А.Кулакоўскі)	—	—
2. —	І ты – не вельмі.	На абразы. Не намі заведзена (І.Мележ)	—

Такія прыклады надзвычай рэдкія ў беларускай мове і таму выклікаюць цікавасць. Адметнасць іх заключаецца ў структурных асаблівасцях прыведзеных форм эліптычных сказаў: у іх факультатыўны кампанент выражаны часціцай, а значыць не мае не толькі семантычнага, але і пазіцыйнага нападзення. Таму і паказчыкі тут будуць спецыфічныя. У першым сказе гэта кантэкст, у другім – парцэляваная канструкцыя. Адметнымі будуць і суадносіны паміж узроўнямі арганізацыі падобнай канструкцыі.

Як бачна, эліптычныя сказы ўтвараюць свае, спецыфічныя тыпы катэгарыяльна – прэдыкатыўных амонімаў, што абумоўлена асаблівасцямі структурнай арганізацыі эліптычных канструкцый, а таксама відам эліпсіса (унутрысінтагматычны, кантэкстуальны або сітуацыйны). Аманімічныя формы эліптычных канструкцый маюць спецыфічныя ўмовы ўтварэння, функцыянавання і размежавання. Пропуск дзеяслова ў эліптычнай канструкцыі пры адсутнасці неабходнага паказчыка нейтралізуе семантыка – сінтаксічныя адносіны паміж кампанентамі і надае сказу неадназначны характар. Таму ў аманімічных адносінах могуць уступаць толькі эліптычныя сказы неадназначныя паводле семантыкі.

Катэгарыяльна – прэдыкатыўныя амонімы характарызуецца здольнасцю актантаў змяняць семантычную функцыю ў кожнай аманімічнай форме, прычым сінтаксічная канструкцыя можа набываць іншую структуру ў выпадку, калі актанта або сірканстанта выконваюць прэдыкатыўную функцыю. Аманімічныя формы эліптычных канструкцый, як паказалі назіранні, могуць набываць імпліцытную семантыку або змяшчаць трансфармаваныя кампаненты семантычнай структуры сказа, і ў гэтым выпадку амонімы набываюць камбінаваны характар. Размежаванне семантыкі аналізуемых канструкцый адбываецца на розных узроўнях арганізацыі сінтаксічнай адзінкі пры дапамозе розных сродкаў – унутрысінтагматычных, кантэкстуальных, далучальных і інш. Сінтаксічная аманімія эліптычных канструкцый – шматаспектная з'ява, якая абумоўлена рознымі фактарамі – унутрымоўнымі і сітуацыйнымі, сістэмнымі і выпадковымі. У функцыянаванні і размежаванні аманімічных форм эліптычных канструкцый

прасочваюцца суадносіны значэння і формы сінтаксічных канструкцый, што выяўляе спецыфіку сінтаксічнай сістэмы беларускай мовы.

Аб'яднане аманімічных форм эліптычных канструкцый у катэгарыяльна – прэдыкатыўны тып залежыць ад некалькіх фактараў. Па – першае, гэта від эліпсіса. Кантэкстуальны эліпсіс дазваляе супадаць у аманімічнай форме канструкцыям з пастаяннымі (нязменнымі) семантыка – сінтаксічнымі функцыямі факультатыўных кампанентаў. Унутрысінтагматычны эліпсіс адкрывае магчымасці для супадзення эліптычных канструкцый, у парадыме аманімічных форм якіх могуць адбывацца катэгарыяльныя змены: залежны член сказа можа набываць прэдыкатыўныя якасці і пераходзіць у разрад іменнага выказніка. Пэўныя трансфармацыі, якія часам суправаджаюць з'яву эліпсіса, спрыяюць супадзенню ў адной форме поўнай і эліптычнай канструкцыі. Імпліцытная семантыка, што ўласціва для некаторых эліптычных канструкцый, дазваляе рэалізаваць прынцып асіметрычнага дуалізму моўнага знака. У падобных аманімічных формах супадаюць эліптычныя сказы не толькі са зменай катэгарыяльнай семантыкай кампанентаў, але і са спецыфічна беларускім семантычным напаўненем.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

Спис выкарыстанай літаратуры:

1. Малина, Т.И. Природа и восполнение семантического эллипсиса в английском языке / Т.И. Малина // Структурно-семантическая организация высказывания и текста : сб. науч. тр. / Ташкент. гос. пед. ин-т ; редкол.: А.А. Маргарян (отв. ред.) [и др.]. – Ташкент, 1986. – С. 30–35.
2. Міхневіч, А.Я. Выбраныя працы / А. Міхневіч ; рэдкал.: З. Бадзевіч [і інш.]. – Мінск : Права і эканоміка, 2006. – 229 с.
3. Никитина, С.Е. О семантическом эллипсисе в предложных сочетаниях (к постановке вопроса) / С.Е. Никитина // Проблемы лингвистического анализа: фонология, грамматика, лексикология : сб. ст. / Акад. наук СССР, Ин-т языкознания, отв. ред. Э.А. Макаев. – М., 1966. – С. 140–146.
4. Норман, Б.Ю. Грамматика говорящего / Б.Ю. Норман ; С.- Петерб. гос. ун-т. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1994. – 229 с.
5. Норман, Б.Ю. Универсальное и специфическое в синтаксических моделях славянских языков : доклады / Б.Ю.Норман ; Белорус. ком. славистов ; X Междунар. съезд славистов. – Минск : Университетское, 1988. – 28 с.
6. Сковородников, А.П. Эллипсис как стилистическое явление русского литературного языка : пособие для спецкурса / А.П. Сковородников. – Красноярск : Краснояр. гос. пед. ин-т, 1978. – 95 с.
7. Фатхулова, Д.Р. Роль эллиптических конструкций в семантико-синтаксической организации делового диалога : (на материале французского и русского языков) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Д.Р. Фатхулова ; Башк. гос. пед. ун-т. – Уфа, 2008. – 22 с.
8. Фоминых, Б.И. Типы эллиптических предложений в русском языке и их эквиваленты в чешском / Б.И. Фоминых // Вопросы современного русского языка и диалектологии : сб. ст. / Свердл. гос. пед. ин-т ; редкол.: В.И. Безруков, А.А. Добряк, В.Н. Светлова (отв. ред.). – Тюмень, 1965. – С. 99–114.

9. Хабургаев, Г.А. Предложения с нулевым глагольным сказуемым в современном русском языке / Г.А. Хабургаев // Изв. Воронеж. гос. пед. ин-та. – 1962. – Т. 42 : Русский язык и методика его преподавания в средней школе : материалы II межвуз. лингвист. конф. – С. 45–50.
10. Чувакин, А.А. О разграничении внешне сходных двухсоставных и односоставных предложений / А.А. Чувакин // Вопросы синтаксиса русского языка : сб. ст. / Барнаул. гос. пед. ин-т ; отв. ред. Е.Я. Болгова. – Барнаул, 1975. – С. 65–74.
11. Шендельс, Е.И. Имплицитность в грамматике / Е.И. Шендельс // Проблемы синтаксической семантики : материалы науч. конф. / Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. ; В.Г. Адмони [и др.]. – М., 1976. – С. 72 – 141.
12. Шмелева, Т.В. Функциональный подход и языковые единицы (вступительные замечания) / Т.В. Шмелева // Функциональный анализ значимых единиц русского языка : межвуз. сб. науч. тр. / Новокузнец. гос. пед. ин-т ; редкол.: С.П. Петрунина (отв. ред.) [и др.]. – Новокузнецк, 1992. – С. 3–5.
13. Шпак, О.А. Стівідношення нуля, еліпса і репрезентації у синтаксичному процесі суміщення / О.А. Шпак // Вісн. Львів. політехн. ін-та. – 1990. – № 249 : Мова та стиль зарубіжної літератури. – С. 39–43.
14. Bednarczuk, L. Elipsa a spójność tekstu / L. Bednarczuk // Składnia, stylistyka, struktura tekstu / pod red. M. Krauz, K. Ożoga ; Uniw. Rzeszowski. – Rzeszów, 2002. – S. 42–45.
15. Carlson, K. Paralelism and prosody in the processing of ellipsis sentences / K. Carlson. – New York ; London : Routledge, 2002. – 227 p.
16. Chung, S. Sluicing and logical form / S. Chung, W.A. Ladusaw, J. McClowsky // Natural Language Semantics. – 1995. – Vol. 3, № 3. – P. 239–282.
17. Corr, A. Ellipsen : Untersuchungen zu Elliptizität und elliptischen Sprachgebrauch / A. Corr. – Saarbrücken : Verl. Dr. Müller, 2008. – 102

S.

18. Dentler, S. Verb und Ellipse im heutigen Deutsch : zum «Fehlen» verbhängiger Bestimmungen in Theorie und Praxis / S. Dentler. – Göteborg : Univ., 1990. – 106 S.
19. Dicken, M. Pseudoclefts and ellipsis / M. Dicken, A. Meinunger, C. Wilder // *Studia Linguistica : a J. of General Linguistics*. – 2000. – Vol. 54, № 1. – P. 41–89.
20. Elbourne, P. The semantics of ellipsis / P. Elbourne // *Interdisciplinary studies on information structure*. – Potsdam, 2005. – Vol. 3. – P. 63 - 109.
21. Frazier, L. Focus and VP ellipsis / L. Frazier, C. Clifton, K. Carlson // *Language a. Speech*. – 2007. – Vol. 50, № 1. – P. 1–21.
22. Gergel, R. Modality and ellipsis: diachronic and synchronic evidence / R. Gergel. – New York : Mouton de Gruyter, 2009. – IX, 299 p.
23. Ginzburg, J. Clarification, ellipsis, and the nature of contextual updates in dialogue / J. Ginzburg, R. Cooper // *Linguistics a. Philosophy*. – 2004. – Vol. 27, № 4. – P. 297–365.
24. Harma, J. Sur l'omission du verbe et sa recuperabilité en français / J. Harma // *Actes du 9e Congrès des romanistes scandinaves, Helsinki, 13–17 août 1984*. – Helsinki, 1986. – P. 135–146.
25. Jaworski, J. Elipsa jako srodek stylistyczno-składniowy w tekstach publicystycznych końca XVIII wieku / J. Jaworski // *Filologia Polska*. – 2007. – T. 3. – S. 31–46.
26. Jose, L. Marcher trois heures vs marcher pendant trois heures, peut-on marcher sans ellipse? / L. Jose // *Bull. de la Soc. Linguistique de Paris*. – 2001. – Vol. 96, № 1. – P. 207–226.
27. Juzwa, U. The inflection of ellipsis and its antecedent – the minimalist account / J. Juzwa // *Linguae Mundi*. – 2005. – № 2. – S. 69–76.
28. Kehler, A. Anaphoric dependencies in ellipsis / A. Kehler, S. Shiber // *Computational Linguistics*. – 1997. – Vol. 23, № 3. – P. 457–466.

29. Lechner, W. Ellipsis in comparatives / W. Lechner. – Berlin ; New York: Mouton de Gruyter, 2004. – IX, 285 p.
30. McShane, M. Verbal ellipsis in Russian, Polish and Czech / McShane // Slavic & East Europ. J. – 2000. – Vol. 44, № 2. – P. 195–233.
31. Merchant, J. Fragments and ellipsis / J. Merchant // Linguistics a. Philosophy, 2004. – Vol. 27, № 6. – P. 661–738.
32. Müller, W. Die real existierenden grammatischen Ellipsen und die Norm: eine Bestandsaufnahme / W. Müller // Sprachwissenschaft. – 1990. – Bd. 15, H. 3/4. – S. 241–366.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ